

УДК 92.028.3:792.071.2.028

ТРОФІМОВ Андрій Юрійович

*кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології розвитку
Київського національного університету імені Т.Г. Шевченка*

ЗАГУРСЬКА Ельвіра Владиславівна

театрознавець, психолог

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЕМОЦІЙНО-ВОЛЬОВОЇ СФЕРИ ОСОБИСТОСТІ ЗАЛЕЖНО ВІД ПРОФЕСІЙНОЇ СПРЯМОВАНОСТІ (на прикладі професії актора)

Статтю присвячено розгляду особливостей численних теорій емоцій, на основі якого для вивчення емоційно-вольової сфери особистості актора пропонується диференційна теорія емоцій К. Ізарда.

Ключові слова: *емоція, емоційно-вольова сфера особистості, актор, сценічне переживання, теорія диференційних емоцій К. Ізарда.*

Постановка проблеми. Багата історія вивчення емоційно-вольової сфери особистості підводить нас до питання її ролі в процесі професійного становлення та зростання, зокрема, до впливу емоційно-вольової сфери на особистість актора. Особливе значення емоційно-вольової сфери в контексті зазначеного підкреслює те, що сутність проблеми сценічного переживання, яка є однією з найголовніших в акторській творчості, становить питання емоцій, зокрема, здатність емоції до дисоціації та порушення адекватної дії. Питання своєрідної бінарної природи емоцій в контексті суті акторської гри та регулювання механізму мобілізації енергії, який є важливим у процесі творення вистави, вольовим зусиллям зумовлюють необхідність специфічних методологічних прийомів для визначення особливостей емоційно-вольової сфери актора, що зумовлює специфіка професії.

Мета статті полягає у визначенні емоційно-вольової сфери особистості актора на основі теоретичного аналізу психологічних концепцій теорій емоцій та волі.

Завданнями даної статті є, по-перше, провести аналіз теоретичних концепцій, в рамках яких розвивається вчення про особливості емоційно-вольової сфери особистості; по-друге, обґрунтувати вибір диференційної теорії емоцій К. Ізарда для подальшого емпіричного дослідження зв'язків емоційної та вольової сфер актора.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Проблема емоційно-вольової сфери особистості знайшла своє відображення в дослідженнях В. Джемса, К.Г. Ланге, Р. Вудвортса, В. Кеннона, Ф. Барда, Д. Ліндслі, Д. Хебба, К. Ізарда, Дж. Грея, П. Екмана, С. Шехтера, П.В. Симонова, П.К. Анохіна, Б.І. Додонова, Т.С. Кириленко та інших дослідників. Аналіз наукових праць і публікацій свідчить про те, що ця проблема була і залишається актуальною для світової психологічної спільноти. Особливості дослідження емоційно-вольової сфери особистості висвітлюють принципи детермінізму, єдності особистості, діяльності і свідомості (О.М. Леонтьєв, С.Л. Рубінштейн); становлення основ волі, розвиток вольового зусилля, вивчення конструктивних способів поведінки в складних ситуаціях (Л.І. Божович, В.А. Іванніков, В.К. Калін, Т.М. Шульга), вивчення емоцій як механізмів регуляції, функціональних станів організму в діяльності людини (Є.П. Ильїн, К. Ізард, В.К. Вилюнас, Б.І. Додонов, О.Я. Чебикін), вивчення емоцій як процесу (М.Д. Левітов, Б.Г. Ананьєв, В.М. Мясіщев, О.Г. Ковальов, А.Ц. Пуні, В.С. Мерлін, Ю.Є. Сосновікова), мінливість настрою і нестійкість емоційних реакцій (К.К. Платонов, Л.М. Шварц), питання вивчення акторських здібностей (В.І. Кочнев).

Виклад основного матеріалу дослідження. Існує безліч визначень емоцій. Емоціями називаються «психічні процеси і стани у формі безпосереднього переживання діючих на індивіда явищ та ситуацій» [23, с.105]. Це «реакція особистості, організму на реальну або можливу ситуацію, яке сприяє або не сприяє життєдіяльності, що відповідає або не відповідає її ціннісними нормативам та установкам» [9, с.156], «фізіологічне відхилення від гомеостазу, яке суб'єктивно переживається у формі сильних почуттів (наприклад, любові, ненависті, бажання або страху) і виявляється в нервово-м'язових, респіраторних, серцево-судинних, гормональних та інших тілесних змінах, які готують до зовнішніх дій, що можуть бути вчинені або не вчинені» [32]; це «психічне відображення у формі безпосереднього пристрасного переживання відношення явищ і ситуацій до потреб [3, с.6]; це «психічні процеси, що проходять у формі переживань і відображають особисту значимість та оцінку зовнішніх і внутрішніх ситуацій для життєдіяльності людини» [22, с.394], «безпосереднє ситуативне, тимчасове відображення пристрасного переживання людиною ставлення до предметів, подій і явищ навколишнього світу, які мають для неї суб'єктивну значимість» [10], «єдність специфічного суб'єктивного переживання і деякого відображуваного змісту» [4]. Д. Майєрс визначав емоцію як «реакцію всього організму, що містить фізіологічне збудження, експресивну поведінку та свідомий досвід» [20, с.532], Я. Рейковський зазначає, що емоція, яка отримала достатню

силу і організованість, набуває здатності чинити істотний вплив на функціональний стан різних психічних механізмів, а ступінь емоційної експресивності впливає на характер міжособистісних відносин [26, с.151]. Виходячи з наведеного вище, можна зробити висновок, що емоції – це психічні процеси, які відображають різної тривалості та інтенсивності суб'єктивні переживання людиною ситуативного чи дійового значення предметів та явищ часово-просторового континууму, які можуть чинити вплив на функціональний стан різних психічних механізмів, виявляючись у нервово-м'язових, респіраторних, серцево-судинних, гормональних та інших тілесних змінах та закріплюючись у пам'яті людини у вигляді набутого чуттєвого досвіду. Кожна з теорій висуває якийсь один аспект проблеми, тим самим розглядаючи лише окремих випадок виникнення емоції або якогось її компонента. Проблема ще й в тому, що, як зазначає Є.П. Ільїн, теорії, створені в різні історичні епохи, не володіють спадкоємністю [14, с.66].

На сьогоднішній день відомі наступні теорії емоцій: еволюційна теорія Ч. Дарвіна; рудиментарна теорія емоцій; соматична (або «периферична») теорія В. Джемса – К.Г. Ланге; таламічна теорія В. Кеннона – Ф. Барда; активаційна теорія Д. Ліндслі – Д. Хебба; теорія Дж. Даффі; біологічна теорія П.К. Анохіна; структурна теорія емоцій Дж. Пейпеця; вегетативно-гуморальна теорія емоцій П. Хенрі; анатоμο-фізіологічна теорія емоцій Дж. Грея; судинна теорія вираження емоцій І. Уейнбаума і її модифікація; нейрокультурна теорія емоцій П. Екмана; «асоціативна» теорія В. Вундта; психоаналітична теорія емоцій; мотиваційна теорія емоцій Р. Ліпера; теорія Е. Гельгорна; двохфакторна (когнітивно-фізіологічна) теорія С. Шехтера; пізнавальна теорія емоцій М. Арнольд – Р. Лазаруса; інформаційна теорія П. В. Симонова; теорія когнітивного дисонансу Л. Фестінгера; теорія Дж. Келлі; адаптаційна теорія емоцій Р. Плутчика; теорія емоцій О.М. Леонтьєва; теорія єдиної концепції свідомості і емоцій; диференційна теорія емоцій К. Ізарда.

Саме під впливом еволюційної теорії Ч. Дарвіна сформувалися перші уявлення про мозкові механізми емоцій. Оpubлікувавши в 1872 р. книгу «Вираз емоцій у людини й тварин», Ч. Дарвін показав еволюційний шлях розвитку емоцій й обґрунтував походження їхніх фізіологічних виявів. Суть його уявлень полягає в тому, що емоції або корисні, або становлять собою лише рудименти різних доцільних реакцій, вироблених у процесі еволюції в боротьбі за існування. Ч. Дарвін доводив, що в розвитку й вияві емоцій не існує неподоланої прірви між людиною й тваринами; багато емоційних реакцій є природженими і виявляються з моменту народження [1]. Рудиментарна теорія емоцій розвиває еволюційну ідею про

походження емоцій, оцінюючи їх з боку поведінкової сфери. «Периферичну» теорію емоцій, яка ґрунтується на тому, що емоції пов'язані з певними фізіологічними реакціями, висунув американський психолог і філософ В. Джемс. Він зазначав, що один душевний стан не змінюється негайно іншим, а між ними повинні перебувати тілесні вияви. Незалежно від В. Джемса, датський патологоанатом К.Г. Ланге у 1895 р. опублікував працю, у якій висловлював схожі думки. Але якщо для першого органічні зміни зводилися до вісцеральних (внутрішніх органів), то для іншого вони були переважно фазомоторними [1]. Ця теорія неодноразово зазнавала заслуженої критики. Серед основних критичних аргументів можна назвати: наявність великої розбіжності між занадто малою швидкістю протікання зміни вісцеральних процесів у порівнянні зі швидкістю зміни емоцій; занадто неспецифічний характер фізіологічних зрушень, що не дозволяє визначати якісну своєрідність і специфіку емоційних переживань [16, с.62].

В. Кеннон емпіричним шляхом довів, що штучно зумовлені фізіологічні зміни, характерні для певних сильних емоцій, не завжди спричиняють очікувану емоційну поведінку. На його думку, емоції виникають внаслідок специфічної реакції центральної нервової системи й зокрема таламуса. У пізніших дослідженнях Ф. Барда було показано, що емоційні переживання й фізіологічні порушення, які їх супроводжують, виникають майже одночасно [1].

Розвиток фізіології і, насамперед, електроенцефалографії зумовили подальший розвиток концепції Джемса-Ланге і призвели до появи активаційної теорії емоцій, котру сформулювали Д. Ліндслі і Д. Хебб. Відповідно до їхніх поглядів, емоційні стани визначаються впливом ретикулярної формації нижньої частини стовбура головного мозку. Д. Хеббу вдалося експериментальним шляхом одержати криву, яка малює залежність між рівнем емоційного збудження людини і успішністю її практичної діяльності. Між емоційним збудженням і ефективністю діяльності людини існує криволінійна, «дзвоноподібна» залежність. У людини в динаміці емоційних процесів і станів не меншу роль, ніж органічні і фізичні дії, грають когнітивно-психологічні фактори. У зв'язку з цим було запропоновано нові концепції, що пояснюють емоції у людини динамічними особливостями когнітивних процесів [12].

Дж. Даффі, ґрунтуючись на вченні В. Вундта і Г. Спенсера, вважав, що поведінку людини можна пояснити, використовуючи термін «єдиного феномену» – організмичного збудження. Він стверджував, що поведінка може змінюватися тільки лише щодо двох векторів: спрямованості та інтенсивності. Незважаючи на те, що ідеї Дж. Даффі відносяться до того теоретичного напрямку, яке тяжіло до

виключення емоційних явищ з психологічної теорії і експериментальних досліджень, її концепція підготувала ґрунт для теорії активації, яка, у свою чергу, сприяла нинішньому розквіту досліджень взаємовпливу мозку і поведінки [13, с. 29].

У рамках біологічної теорії П.К. Анохіна емоції розглядаються як біологічний продукт еволюції та пристосувальний чинник у житті тварин. Кількаразове задоволення потреб, забарвлене позитивною емоцією, сприяє навчанню відповідній діяльності, а повторні невдачі в одержанні запрограмованого результату спричиняють гальмування неефективної діяльності й пошуки нових, більш успішних способів досягнення мети [1].

Концепція американського невропатолога Дж. Пейпеца – класичний приклад нейропсихологічного підходу до розгляду емоцій. Він зазначав, що емоції – це «настільки важлива функція, що, яким би не був їхній механізм, він повинен мати морфологічну основу» [7, с.96]. Дж. Пейпець висунув гіпотезу про існування єдиної системи, що об'єднує ряд структур мозку, утворює мозковий субстрат для емоцій і являє собою замкнутий ланцюг. Вона включає: гіпоталамус, передньовентральне ядро таламуса, поясну звивину, гіпокамп і мамілярні ядра гіпоталамуса. Вона отримала назву кола Пейпеца (пізніше ця структура була названа П. Мак-Ліном лімбічною системою). За Дж. Пейпецем, поясна звивина є субстратом усвідомлених емоційних переживань. Сигнали від поясної звивини, через гіпокамп і мамілярні тіла, знову досягають гіпоталамуса, забезпечуючи зворотний зв'язок в лімбічній системі. Таким чином, суб'єктивні переживання, що виникають на рівні кори, контролюють вісцеральні і моторні прояви емоцій.

Існує ряд заперечень проти цієї теорії. Так, експериментальним шляхом доведено, що стимуляція гіпокампу людини електричним струмом не супроводжується появою емоцій (страху, гніву), а суб'єктивно пацієнти відчують лише сплутаність свідомості [8].

Вегетативно-гуморальна теорія емоцій П. Хенрі базується на гормональній регуляції. Пояснюючи походження позитивних і негативних емоцій, він виокремлює дві ортогональні системи активації, що зумовлюють виникнення двох тенденцій: боротьба і втеча – безтурботність і депресія – піднятий настрій. П. Хенрі вважає, що кожна із трьох негативних емоцій, які він розглядає (гнів, страх, депресія) має свій тип патернів вегетативних реакцій [1].

Дж. Грей (анатомо-фізіологічна теорія емоцій) виокремлює три мозкові системи, які визначають появу трьох основних груп емоцій: тривожності, радості-щастя й жаху-гніву. Систему мозкових структур, яка генерує тривожність, автор теорії назвав системою поведінкового гальмування (Behaviour Inhibition System, BIS). Ця система відповідає

на умовні сигнали покарання або скасування позитивного підкріплення, а також на стимули, котрі містять «новизну». Друга система – система боротьби та втечі (fight or flight system) – пов'язана з емоціями люті й жаху. Вона реагує на безумовні аверсивні подразники. Третя система – система наближуючої поведінки (Behaviour Approach System, BAS). Адекватними для неї стимулами є умовні сигнали нагороди (їжі, води тощо). Емоції, що виникають при активації (система поведінки), пов'язані з приємним передбаченням, надією, переживанням підйому, щастя. Якщо розглядати емоції як дороговкази, що скеровують нашу поведінку, можна уявити, що позитивні емоції наближають людину до бажаної цілі, а негативні застерігають від пошкоджень чи отримання покарання. Індивідуальні особливості емоційності людини залежать, за Дж. Греєм, від балансу цих емоційних систем [21, с.156].

I. Уейнбаум (судинна теорія вираження емоцій та її модифікація) зазначив тісну взаємодію між м'язами обличчя й мозковим кровообігом, тому висловив припущення, що м'язи обличчя регулюють кровообіг. Впливаючи протилежним чином на вени й артерії, вони підсилюють приплив або відтік крові в мозок. Останнє ж супроводжується зміною суб'єктивних переживань. Р. Зайонц відродив цю теорію, але в модифікованому вигляді. Він вважав, що м'язи обличчя регулюють не артеріальний кровообіг, а відтік венозної крові. В одному з експериментів із вдмухуванням у ніздрі теплого й холодного повітря було показано, що перший оцінюють як приємний, а другий – як неприємний. Автори розцінили це як результат зміни температури мозку, зокрема й гіпоталамуса, зумовленої зміною температури крові, що припливає в мозок [1].

Згідно із нейрокультурною теорією емоцій П. Екмана, експресивні прояви шести основних (базисних) емоцій (гніву, страху, суму, подиву, відрази, щастя) є універсальними і практично не чутливими до впливу факторів середовища. Так, усі люди відповідно до генетично детермінованої програми практично однаково використовують м'язи обличчя при переживанні основних емоцій. Але прийняті в суспільстві норми соціального контролю визначають правила прояву емоцій. Тому люди контролюють вираз обличчя відповідно до прийнятих норм і традицій виховання. Наприклад, японці зазвичай маскують свої негативні емоційні переживання, демонструючи більш позитивне ставлення до подій, ніж це є в реальності [29]. Послідовне відтворення емоційного мімічного виразу, м'яза за м'язом, приводить до активації конкретних ділянок кори головного мозку та супроводжується відповідними даній емоції змінами вегетативних параметрів. При штучній, «соціальній» посмішці імпульси до м'язів йдуть від моторної

кори по пірамідним трактам до стовбуру мозку та мотонейронів спинного мозку [21, с. 161].

В. Вундт («асоціативна» теорія), з одного боку, дотримувався поглядів Й. Гербарта, що певною мірою уявлення впливають на почуття, а з іншого боку, вважав, що емоції – це насамперед внутрішні зміни, яким притаманний безпосередній вплив почуттів на перебіг уявлень. «Тілесні» реакції В. Вундт розглядає лише як наслідок почуттів. За В. Вундтом, міміка виникла спершу в зв'язку з елементарними відчуттями, як відображення емоційного тону відчуттів. Вищі, тому складніші почуття (емоції) розвинулися пізніше [1].

З. Фройд та його послідовники розглядали лише негативні емоції, які виникають у результаті конфліктних потягів. Такі емоції породжуються конфліктом між несвідомим і передсвідомим, поневолюють Его і можуть стати причиною психічного розладу. Прибічники психоаналітичної теорії емоцій виокремлюють в афекті три аспекти: енергетичний компонент інстинктивного потягу («заряд» афекту), далі – процес «розрядки» (почуттєві компоненти цього процесу являють собою вираження емоції) і сприйняття остаточної розрядки (саме воно являє собою відчуття чи переживання емоції) [16, с.62-63]. Розуміння механізмів виникнення емоцій, за З. Фройдом, як несвідомих інстинктивних потягів, зазнало критики з боку багатьох учених. Проте, як зазначав Л.С. Виготський, головною заслугою З. Фрейда було те, що він довів, що емоції «не є «державою в державі» і не можуть бути зрозумілими інакше, ніж у контексті динаміки людського життя» [6].

Згідно мотиваційної теорії емоцій Р. Ліпера, якщо не брати за основу мотиваційний критерій, то неможливо розрізнити і ті процеси, які називаються емоціями, і ряд інших процесів, які власне до емоцій не відносяться.

Слідом за теоріями, що пояснюють взаємозв'язок емоційних і органічних процесів, з'явилися теорії, що описують вплив емоцій на психіку і поведінку людини. Ці теорії з'явилися внаслідок розвитку когнітивної психології й відображають думку, відповідно до якої основним механізмом появи емоцій є когнітивні процеси.

Двохфакторну (когнітивно-фізіологічну) теорія розробив С. Шехтер із колегами в межах когнітивістських теорій емоцій. На думку С. Шехтера, на виникнення емоцій, поряд зі стимулами, які сприймаються, й породжуваними ними фізіологічними змінами в організмі, впливають минулий досвід людини й оцінка нею наявної ситуації з погляду наявних у цей момент потреб та інтересів. Відповідно, емоційні стани – це результат взаємодії двох компонентів:

активації і висновку людини про причини її збудження на основі аналізу ситуації, в якій виникла емоція [1].

У руслі поглядів С. Шехтера перебувають і концепції М. Арнольд та Р. Лазаруса. У М. Арнольд пізнавальною детермінантою емоцій є інтуїтивна оцінка об'єкта, за якою настає власне емоція та дія. М. Арнольд робила відмінність між емоцією і мотивом. Емоція – це чуттєво-дієва тенденція, тоді як мотив – це дійовий імпульс плюс розум. Таким чином, мотивована дія є функцією і емоцією і когнітивних процесів [24, с.16].

Центральним поняттям концепції Р. Лазаруса є «загроза», яку він розуміє як оцінку ситуації на основі передбачення майбутнього зіткнення (конфронтації) зі шкодою, причому передбачення базується на сигналах, оцінюваних за допомогою пізнавальних процесів [1].

Оригінальну гіпотезу про причини появи емоцій висунув П.В. Симонов. Він вважає, що емоції виникають внаслідок нестачі чи надлишку відомостей, необхідних для задоволення потреби. І якщо дефіцит інформації є вираженням ситуативної невизначеності (що породжує у людини стан невпевненості в сьогоdnішньому і завтрашньому дні), то «невизначеність світу народжує емоційні реакції, що можуть породжувати фрустрації і стреси – головний бич нашого існування, якщо дані стресу набувають хронічного характеру» [5, с.532]. Йому належить Т.зв. «формула емоцій»: $E = P (I_n - I_c)$, де E – емоція; P – потреба; I_n – інформація, необхідна для задоволення потреби; I_c – інформація, яку має суб'єкт на момент виникнення потреби. Із цієї формули випливає, що емоція виникає лише за наявності потреби.

У сучасній психології теорія когнітивного дисонансу Л. Фестінгера нерідко використовується для того, щоб пояснити вчинки людини, її дії в різних соціальних ситуаціях. Емоції ж розглядаються як основний мотив відповідних дій і вчинків. Згідно цієї теорії, виникнення дисонансу породжує психологічний дискомфорт, який мотивуватиме індивіда до спроби зменшити ступінь дисонансу і по можливості досягти консонансу. В разі виникнення дисонансу, окрім прагнення до його зменшення, індивід буде активно уникати ситуацій та інформації, які можуть вести до його зростанням. Вихід зі стану когнітивного дисонансу може бути двояким: або змінити когнітивні очікування і плани таким чином, щоб вони відповідали реально отриманому результаті або спробувати отримати новий результат, який би узгоджувався з попередніми очікуваннями [1].

Не менш відомою є теорія особистісних конструктів Дж. Келлі – підхід до розуміння внутрішнього світу людей шляхом з'ясування конструктів: ідей або думок, які людина використовує, щоби усвідомити, пояснити чи передбачити свою поведінку. Людські емоції

при цьому розглядаються як особливі перехідні стани системи особистісних конструктів. Змінити свої конструкти дуже важко, іноді неможливо, і тому людина прагне змінити інших людей, щоб ті відповідали її конструктам [28].

Р. Плутчик (адаптаційна теорія) визначав емоцію як соматичну реакцію, яка пов'язана з конкретним адаптивним біологічним процесом, що є спільним для всіх живих організмів. Він поділяв емоції на первинні та вторинні. Загалом, Р. Плутчик розглядав емоції як пристосувальні засоби, які відігравали важливу роль у виживанні індивідів на всіх еволюційних рівнях [24, с.17].

У найзагальнішому вигляді в теорії емоцій О.М. Леонтьєва їхня функція може бути охарактеризована як індикація плюс-мінус санкціонування здійсненої, яка здійснюється або ж майбутньої діяльності [18]. Емоції, на думку О.М. Леонтьєва, здатні регулювати діяльність відповідно до передбачених результатів, але водночас він підкреслює, що, хоча емоції і грають дуже важливу роль у мотивації, самі мотивами не є.

Згідно теорії єдиної концепції свідомості і емоцій, проводиться чіткий поділ між поведінкою і емоціями, причому останні визначаються як феномен сенсорної сфери, еквівалент свідомості. Емоції характеризують реалізацію систем, що формуються на самих ранніх етапах онтогенезу і забезпечують мінімальний рівень диференціації («добре-погано»). Свідомість характеризує реалізацію систем, формування яких на пізніших етапах розвитку обумовлює прогресивне збільшення диференційованості в співвідношенні організму і середовища і ускладнення поведінки. Всі системи спрямовані на досягнення позитивних адаптивних результатів поведінки. Такий системний підхід із точки зору психофізіології дозволяє більш глибоко визначити місце емоцій в організації мозкових процесів [25].

Однією з найбільш розроблених теорій емоцій, яка, на нашу думку, може слугувати за теоретичну модель дослідження емоційно-вольової сфери особистості актора, є теорія диференціальних емоцій К. Ізарда. Об'єктом вивчення в цій теорії є приватні емоції, котрі К. Ізард визначає як складний процес, що включає нейрофізіологічні, нервово-м'язові і чуттєво-переживальні аспекти, внаслідок чого він розглядає емоцію як систему. Згідно цієї теорії, основну мотиваційну систему людського існування утворюють 10 базових емоцій: радість, сум, гнів, відраза, презирство, страх, сором/збентеження, вина, подив, інтерес; фундаментальні емоції переживаються по-різному і по-різному впливають на когнітивну сферу і на поведінку людини; кожна базова емоція володіє унікальними мотиваційними функціями і передбачає специфічну форму переживання; емоційні процеси

взаємодіють із драйвами, з гомеостатичними, перцептивними, когнітивними і моторними процесами і чинять на них вплив; у свою чергу, драйви, гомеостатичні, перцептивні, когнітивні і моторні процеси впливають на перебіг емоційного процесу [13]. Теорія диференційних емоцій, в якій автор чітко виділяє базові емоції та їх особливості, на нашу думку, вповні відображає особливості перебігу емоційних процесів в емоційно-вольовій сфері особистості актора, що дозволяє визначити надзвичайно важливу роль і значення базових емоцій у професії актора.

Варто особливо зазначити, що, згідно теорії К. Ізарда, кожна базова емоція виявляє себе за допомогою виразної та специфічної конфігурації м'язових рухів обличчя (міміки), що є надзвичайно важливим у процесі акторської гри. Кожна базова емоція супроводжується виразним і специфічним переживанням, усвідомлюваним людиною. Однією з найголовніших проблем акторської творчості протягом всієї його історії була (і в певному сенсі залишається) проблема сценічного переживання. Сутність цієї проблеми становить питання емоцій. поведінка актора в процесі переживання ролі (особливо в емоційно напружених, конфліктних сценах) характеризується порівняно низьким рівнем організації з точки зору обставин ролі і водночас – гранично високою адекватністю по відношенню до завдання, що стоїть перед ним як суб'єктом діяльності. Виявляється добре відчутна суперечність «між емоційним станом актора як зображуваного персонажа і високоадаптивною поведінкою його як суб'єкта творчого процесу, як творця» [17, с.108-109]. Тут постає питання своєрідної бінарності емоцій в контексті природи акторської гри, адже актор виступає в двох іпостасях: як особистість та як персонаж. Сценічна гра є перевтіленням в персонаж, що зображується, через емоційно насичену уяву, яка базується на витягнуті з пам'яті наявні про неї відомості. Вона вимагає яскравих емоцій і репродукції знання, і без цього втілення актора є неможливим [19, с.15]. Гра на сцені була б неможливою, якби не було роздвоєності свідомості людини в реальному житті. Є емоції, до яких тяжіє актор – і емоції його героя, які мусять органічно впливати з особливостей його емоційно-вольової сфери в запропонованих драматургом та режисером обставинах. Актор мусять «ходити по лезу» часто граничних емоцій, при цьому повністю зберігаючи самовладання. Власне кажучи, вважається, що ідеальне співвідношення крайньої емоційної чутливості і повного володіння собою в процесі переживання ролі і характеризує талановитого актора. Разом з тим, на думку Т. Шібутані, ті, хто сам не вважає себе особливо талановитим, «не прагнуть до дуже високих цілей і не виявляють смутку, коли їм не вдається що-небудь добре зробити» [30, с.363].

Питанню особливостей вольової сфери особистості, її впливові на психічні процеси і загалом на світогляд людини приділялася чільна увага впродовж багатьох століть. Так само, як і теорії емоцій, існують різні теорії волі, які також можна потрактувати як напрямки (згідно класифікації Є.П. Ільїна): воля як волюнтаризм, вільний вибір, довільна мотивація, повинність обов'язку, особлива форма психічної регуляції, контроль за дією, механізм подолання зовнішніх та внутрішніх перепон і труднощів, воля з позиції екзистенціалізму [14; 15]. Зазначені теорії волі висвітлюють узагальнене поняття волі, особливості вольових якостей та властивостей із різних позицій, доповнюючи один одного та де в чому суперечачи.

Так само, як і визначень емоцій, трактувань поняття «воля» існує багато. Це «здатність людини діяти у напрямі свідомо поставленої мети, долаючи при цьому внутрішні перешкоди (тобто свої безпосередні бажання і прагнення» [2, с.96], «важливий компонент психіки людини, нерозривно пов'язаний з мотивами, пізнавальними та емоційними процесами» [11], здатність людини «до регулювання своєї поведінки відповідно до найбільш значущих для неї мотивів, гальмування інших мотивів, спонукань, намагань, до організації дій, вчинків згідно зі свідомо поставленими цілями» [31] тощо. В.І. Селіванов зазначав, що деякі психологи як вогню бояться самого терміну «воля», віддаючи перевагу таким невизначеним і широким поняттям, як «похідні процеси» і «активність», хоча кожному з них добре відомо, що активність і довільність бувають різні [27, с. 190].

Виходячи з наведеного вище, пропонуємо наступне визначення емоційно-вольової сфери особистості актора: це здатність актора до організації дій, вчинків згідно з поставленими цілями на шляху до визначеної мети, яку забезпечують психічні процеси, що відображають різної тривалості та інтенсивності суб'єктивні переживання актором ситуативного чи дійового значення предметів та явищ часово-просторового континууму, які можуть чинити вплив на функціональний стан різних психічних механізмів, виявляючись у нервово-м'язових, респіраторних, серцево-судинних, гормональних та інших тілесних змінах та закріплюючись у пам'яті актора у вигляді набутого чуттєвого досвіду.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Підбиваючи підсумки, слід наголосити, що впродовж століть, на різних етапах розвитку психології виникали різні теорії емоцій та волі, кожна з них також пояснює лише окремі сторони психофізіологічних механізмів функціонування емоційної та вольової сфери людини. Загальноприйнятої теорії емоцій поки що не існує; проте питання, чи можлива вона взагалі, залишається дискусійним.

Питання ролі та значення емоцій і вольових процесів для актора в процесі його професійного становлення є маловивченим та потребує подальших ґрунтовних розвідок, зокрема, в емпіричній частині. Результати дослідження допоможуть у вивченні механізмів розвитку потенціалу особистості та практичним психологам у розробці методів і шляхів подолання депресивних настроїв, емоційного вигорання, до яких, виходячи із особистих спостережень, актори схильні.

Список використаних джерел

1. Варій М.Й. Психологія особистості: навч. посібник / М.Й. Варій. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 592 с.
2. Воля // Большой психологический словарь. – 4-е изд., расширенное / сост. и общ. ред. Б.Г. Мещеряков, В.П. Зинченко. – М. : АСТ МОСКВА; СПб. : ЕВРОЗНАК, 2009. – С. 96.
3. Вербина Г.Г. Психология эмоций: учеб. пособие / Г.Г. Вербина. – Чебоксары: Чувашский государственный университет имени И.Н. Ульянова, 2008. – 308 с.
4. Вилюнас В.К. Психология эмоциональных явлений / В.К. Вилюнас. – М. : Изд-во Московского университета, 1976. – 142 с.
5. Вознюк А.В., Дубасенюк А.А. Философские основания педагогической аксиоматики: монография. – Житомир : Изд-во ЖГУ им. И. Франко, 2011. – 564 с.
6. Выготский Л. С. Лекции по психологии / Л. С. Выготский // Собрание сочинений: в 6 т. / под ред. В.В.Давыдова. – М.: Педагогика, 1982. – Т.2: Проблемы общей психологии. – 504 с.
7. Гельгорн Э., Луфборроу Дж. Эмоции и эмоциональные расстройства: Нейрофизиологическое исследование / Э. Гельгорн, Дж. Луфборроу: пер. сангл. О. С. Виноградовой // под ред. и с предисл. П. К. Анохина. – М. : МИР, 1966. – 672 с.
8. Гинойн Р. В., Хомутов А. Е. Физиология эмоций : учебно-методическое пособие [Электронный ресурс] – В. Гинойн, А. Е. Хомутов. – Режим доступа: <http://medznate.ru/docs/index-46906.html>
9. Джидарьян И. А. О месте потребностей, эмоций и чувств в мотивации личности [Текст] / И. А. Джидарьян // Теоретические проблемы психологии личности. – М.: Наука, 1974. – С. 145-170.
10. Дранков В. Л. Природа таланта Шаляпина / В. Л. Дранков. – Л. : Музыка, 1973. – 215 с.
11. Емоційно-вольові психічні процеси [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://netship.narod.ru/Psycho/Pm4.htm>
12. Емоції: академічні дослідження [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://psychologis.com.ua/index-4743.htm>
13. Изард К. Е. Психология эмоций / К. Е. Изард. – СПб.: Питер, 2003. – 384 с.

14. Ильин Е. П. Психология воли / Е. П. Ильин. – 2-е изд. – СПб. : Питер, 2009. – 368 с.: ил. – (Серия «Мастера психологии»).
15. Ильин Е. П. Эмоции и чувства / Е. П. Ильин. – СПб: Питер, 2001. – 752 с: ил. – (Серия «Мастера психологии»).
16. Кокун О. М. Психофізіологія : навч. посіб. / О. М. Кокун. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 184 с.
17. Кочнев В. И. К проблеме изучения актерских способностей / В. И. Кочнев // Вопросы психологии. – 1983. – № 1. – С. 108–114.
18. Леонтьев А. Н. Потребности, мотивы и эмоции / А. Н. Леонтьев. – М.: Изд-во МГУ, 1971. – 40 с.
19. Линецкий М. Л. Внушение. Знание. Вера / М. Л. Линецкий. – К: Политиздат Украины, 1988. – 160 с.
20. Майерс Д. Психология / Д. Майерс: пер с англ. И. А. Карпикова, В. А. Старовойтовой. – Мн: ООО «Попурри», 2001. – 848 с.: ил.
21. Макарчук М. Ю., Куценко Т. В., Кравченко В. І., Данилов С. А. Психофізіологія: навчальний посібник / М. Ю. Макарчук, Т. В. Куценко, В. І. Кравченко, С. А. Данилов. – К. : ООО «Інтерсервіс», 2011. – 329 с.
22. Маклаков А. Г. Общая психология: учебник для вузов / А. Г. Маклаков. – СПб. : Питер, 2008. – 583 с: ил. – (Серия «Учебник для вузов»).
23. Менделевич В. Д. Клиническая и медицинская психология: учебное пособие / В. Д. Менделевич. – 5-е изд. – М. : МЕДпресс-информ, 2005. – 432 с.
24. Молчанова Г. В. Основы общей психологии: Психология эмоций / Г. В. Молчанова. – М.: Изд-во Современного гуманитарного университета, 1999. – 58 с.
25. Психика как система: системно-энергетический подход к эмоциям [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://becmology.ru/blog/psychology/brain_sys05.htm
26. Рейковский Я. Экспериментальная психология эмоций: пер. с польского / Я. Рейковский. – М. : Прогресс, 1979. – 392 с.
27. Селиванов В. И. Избранные психологические произведения: воля, ее развитие и воспитание / В. И. Селиванов. – Рязань: РГПИ, 1992. – 575 с.
28. Столяренко О. Б. Психологія особистості: навчальний посібник / О. Б. Столяренко. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 280 с.
29. Теорії емоцій [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://psychlib.com.ua/teori-emociy.htm>
30. Шибутани Т. Социальная психология / Т. Шибутани : пер. с англ. В. Б. Ольшанского. – Ростов-на-Дону : Феникс, 1999. – 544 с.
31. Ягупов В. В. Військова психологія: підручник / В. В. Ягупов. – К. : ТанDEM, 2004. – 656 стор.
32. Emotion [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://slovar-vocab.com/english/websters-international-vocab/emotion-8494891.html>

А.Ю. Трофимов, Э.В. Загурская

**ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ
ЭМОЦИОНАЛЬНО-ВОЛЕВОЙ СФЕРЫ ЛИЧНОСТИ
В ЗАВИСИМОСТИ ОТ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ НАПРАВЛЕННОСТИ
(на примере профессии актера)**

Статья посвящена рассмотрению особенностей многочисленных теорий эмоций. На основе анализа разных теоретических подходов к пониманию природы эмоций человека предложено рассматривать особенности эмоционально-волевой сферы актера с точки зрения дифференциальной теории эмоций К. Изарда.

Ключевые слова: эмоция, эмоционально-волевая сфера личности, актер, сценическое переживание, теория дифференциальных эмоций К. Изарда.

A. Trofimov, E. Zagurskaya

**PSYCHOLOGICAL FEATURES OF EMOTIONAL-
VOLITIONAL SPHERE OF PERSONALITY IN DEPENDENCE
ON PROFESSIONAL DIRECTIVITY
(on the example of artist's profession)**

The paper discusses the peculiarities of emotional-volitional sphere relevant to the personality's professional directedness. The specific of emotional-volitional sphere of actor's are revealed.

Authors analyzed the wide range of different definition of the notion «emotion», foreign and native theories of emotions, and the peculiarities of personality's emotional-volitional sphere. K. Izard's theory of differential emotions, which describes the emotional life of personality in the terms of 10 basic emotions (joy, sadness, anger, aversion, contempt, fear, confusion, guilt, astonishment, and interest), is at the center of authors attention. According to that model the influence of emotions on the cognitive sphere of personality, its attitudes and behavior is defined. It has been underlined, that emotional experiences in actor's profession are very important due to their correlation to facial expression (mimic). Authors affirm that such peculiarity of personality's emotional sphere allows to solve the main problem of actor's creative work – to manifest scenic experience.

The paper also discusses the problem of actor's binary emotions. This problem discloses the contradictions between actor's emotional state while he/she creating a role and playing this role. Based on different theoretical approaches to the understanding of the essence of human emotions authors propose their own definition of actor's emotional-volitional sphere.

Key words: emotion, personality's emotional-volitional sphere, actor, scenic experience, K. Izard's theory of differential emotions.

Надійшла до редакції 12.11.2015 р.